

Danmarks ældste Landbrug.

Foredrag i Det kgl. danske Landhusholdningsselskab den 15. Marts
1916 af Professor, Dr. phil. *Arup*.

Højtærede Hr. Præsident, mine Herrer:

Vi maa begynde med at sætte en Tidsgrænse; naar vil vi mene, at det ældste danske Landbrugs Tidsperiode er afsluttet? Men denne Tidsgrænse giver sig af sig selv, fordi den er rent formel: til det ældste Landbrugs Periode maa vi henføre hele den Udvikling, der ligger forud for de første skriftlige Optegnelser om danske Landbrugsforhold. Og de skriver sig næsten alle fra den første Halvdel af det 13. Aarh. I Sommeren 1214 sidder Munken *Atte* af de berømte Sunesønners Slægt i Sorø Kloster og skriver en Beretning om Klosters første Godserhvervelser, forsaavidt de er Gaver fra hans Frænde, den store Biskop *Absalon* og hans hele mægtige Slægt. I de samme Aar er der gamle retslærde Bønder i Sjælland og Skaane, der maaske i et helt Liv har været deres Standsfællers Førere og Ledere paa Thinge, og som nu selv eller med en skrivkyndig Præsts Hjælp optegner de gældende Retsregler, af hvilke mange gennem Aarhundreder er blevet overleverede fra Mund til Mund, fra Thingdag til Thingdag. Og de faar i dette Arbejde Hjælp fra dem, der dengang øverst oppe i Samfundet var Bøndernes Talsmænd og

Ledere, de lærde og folkelige Bisper. Erkebisp *Andreas Suneson* i Lund faar inden sin Død 1228 fuldendt sin latinske Gengivelse af den skaanske Retsoverlevering, som paa mange Punkter udfylder den folkelige; *Gunner*, der 1222 blev Biskop i Viborg, samler den jyske Lov, den eneste, der officielt faar Stemplet som gældende Lov ved 1241 at blive højtideligt vedtagen paa Danehof i Vordingborg. Og saa har vi endelig bevaret fra den kongelige Centraladministration et Slags Indtægtsregnskab, nemlig en Opgørelse over de Indtægter, der i Foraarshalvaaret 1232 skulde indbetales til den kongelige Kasse. En Afskrift heraf fra før 1259 findes nu i et Haandskrift i Stockholms Bibliotek, og i det samme Haandskrift findes Afskrifter af forskellige andre Opgørelser, der ogsaa maa have haft hjemme i og tjent til Brug for den kongelige Centraladministration. Af disse er de to vigtigste en detailleret Opgørelse over, hvad Bønderne i Halland skulde betale i Skat til Kongen 1232 og følgende Aar, og en virkelig Jordbeskrivelse af Falster, hvor hver falstersk Landsby, paa ganske faa Forskydninger nær netop de samme Landsbyer, som findes paa Falster den Dag i Dag, er opført med sit Tilliggende af dyrket Jord. Ved en Misforstaaelse har man tidligere opfattet hele dette Haandskrift som en Jordebog; deraf bærer det endnu det misvisende Navn »Kong Valdemars Jordebog«; de to sidstnævnte Dele deraf har man givet de intetsigende Navne: Hallandslisten og Falsterlisten.

Alle disse skriftlige Kilder tilsammentagne gør det muligt for os at danne os temmelig faste Forestillinger om det danske Landbrugs Tilstand i den første Halvdel af det 13. Aarh., derved faar vi et fast Udgangspunkt for vor Opfattelse og Fremstilling af dansk Landbrugs Historie i de følgende Aarhundreder, der for det første Aarhundredes Vedkommende uddybes ved Jordebøger, som omkring 1300 blev optaget af Ribe Domkapitel og Aarhus Bisp, omkring 1370 af Roskilde Bisp

over deres samtlige Jordejendomme, og som endnu er bevarede. Saa bliver da paa det nærmeste Aaret 1200 Tidsgrænsen mellem det ældste danske Landbrugs Periode og de følgende, alene fordi vi efter Aar 1200 er vel underrettede. For Tiden før 1200 har vi af skriftlige Kilder kun nogle faa Dokumenter og nogle Runeindskrifter, alt, hvad vi iøvrigt ved derom, hviler paa Tilbageslutninger fra Tiden efter 1200 og Sammenligninger med omliggende Lande, men først og sidst paa det danske Nationalmusæums og det nordiske Oldskriftselskabs utrættelige Forskerarbejde, hvis Resultater, efterhaanden som de indvandt, er blevet fremlagt i selve denne Sal, og hvis Velvilje jeg ogsaa skylder, at jeg kan illustrere mit Foredrag ved Fund og Billeder.

Har den danske Landbruger givet Arkæologen udstrakt Frihed til at grave og forske i sin Jord, og har han villig fredlyst den Plet, Arkæologen pegede paa, saa giver den danske Arkæolog ham til Gengæld Beretningen om det ældste danske Landbrugs Historie.

Men man kan spørge: er denne det ældste danske Landbrugs Historie da saa interessant, har denne Tid, der ligger helt tilbage før Aar 1200, syvhundrede Aar tilbage, da haft nogen nævneværdig Betydning for os? Lad os besvare dette Spørgsmaal med et Par Betragtninger over Tid og Tal. Der er siden dengang, Munken *Atte* i Sorø Kloster begyndte at skrive »Sorø Gavebog«, hengaaet netop 700 Aar; de første Spor af Agerbrug i Danmark kan vi ikke sætte senere end til Aar 3000 for vor Tidsregning. Forud for den Tid, vi Historikere mener med Sikkerhed at kunne tale om, ligger 42 Hundrede Aar, i hvilke der har været drevet Ager- og Husdyrbrug i dette samme Land. Af 49 Hundrede Aar kan vi med Sikkerhed berette om de sidste syv, en Syvendedel af den hele Tid, dansk Jord har været i Kultur. 21 Slægtleds Arbejde kan vi med Sikkerhed fortælle om, forud derfor ligger vore Forfædres Arbejde med og i Jorden i 126 Slægtled. Lad dette Arbejde have været

aldrig saa langsomt i Forhold til vort, som vi ved det har været det, disse 126 Slægtled har dog lagt en Grund for vort Arbejde. Vi ved jo sikkert nok, at det er de sidste 4—5 Slægtleds Arbejde, der har skabt den i vore Øjne mægtige Forskel mellem før og nu; gaar vi tilbage til det Slægtled, der oplevede de store Landboreformer, saa vil vi bedre forstaa at vurdere de første 126 Slægtleds Arbejde. Jeg nævnte før, at i Falsterlisten opregnes saa at sige alle de Landsbyer, der den Dag i Dag findes paa Falster; til de 126 Slægtleds Arbejde hører da Grundlæggelsen af Landsbyerne her i Landet, og vi ved, at det først er Udskiftningen og Udflytningen omkring 1800, der i denne Henseende har tilvejebragt Ændringer i Landets Bebyggelse, som det overhovedet er værd at omtale. Betydningen heraf bliver klarere, naar vi tilføjer et Par andre Betragtninger. Efter Falsterlistens Opgivelser har man beregnet det Areal, der var under Plov i første Halvdel af det 13. Aarh., til c. 25.000 Tdr. Land, og rimeligvis var det noget større; det tilsvarende Tal for 1683 var 33.500 Tdr. Land, et Hundrede Aar senere har det jo næppe været meget større, først Hundrede Aar senere igen, 1888, er det fordoblet, blevet til 70.000 Tdr. Land. Altsaa var inden 1200 ikke alene Landsbyerne grundlagt, men langt det største Arbejde i Marken var gjort. Endelig har nylig *Lauritz Weibull* ud af Hallandslisten, hvor Skattebøndernes Antal er angivet, beregnet Indbyggerantallet i Halland i 1232 til 56.000, medens Tallet 1750 var 57.700, hvoraf dog vel mindst 3000 var bosat i Byerne. Dette Forhold er utvivlsomt i det store og hele almengyldigt for Landbefolkningen overalt i Danmark; det stemmer vel overens med lignende Beregninger af udenlandske Forskere, der ogsaa viser, at Landbefolkningen rundt om i Europa omkring ved Midten af det 13. Aarh. havde naaet en Højde, hvorpaa den næppe holdt sig i de følgende Aarhundreder, og som den i alt Fald først femhundrede Aar efter naaede op over. I

disse femhundrede Aar voksede adskillige Byer op, Bybefolkningen forøgedes, men Landbefolkningen voksede ikke i Tal. Disse betydningsfulde Træk tilsammentagne kaster et mærkeligt Lys tilbage over det ældste Landbrugs Historie og kan nok bringe den danske Landbrugshistoriker til den Opfattelse, at det egentlige betydningsfulde Arbejde, der er blevet gjort i dansk Landbrug før Landboreformerne, det var gjort allerede i den Tid, der ligger forud for al Historie.

I forrige Aarhundrede troede man, at man kunde opstille et almindeligt Skema for alle Folkeslags Kulturudvikling; den bevægede sig gennem tre Trin: først det omflakkende Jæger- og Fiskerliv, saa Hyrde- og Kvægopdrættelivet, der maatte blive et Nomadeliv, fordi det var nødvendigt at finde tilstrækkelig Græsning til Kvæghjorderne, saa endelig Livet som Agerdyrker med den nødvendige Overgang til fast Bosættelse. Alle Folk Verden over havde at gennemgaa disse tre Trin, og Forskellen var blot, om et Folk var naaet frem til det sidste, højeste Kulturtrin eller om det endnu befandt sig paa et af de lavere. Endnu *Meitzen* kunde saaledes tænke sig selv Herredsinddelingen i Danmark opstaaet ved, at Herredet var det Omraade, indenfor hvilket en Stamme var draget om med deres Hjorder som Nomader, inden den slog sig fast ned som Agerbrugere. Denne Tanke er nu ganske forladt. Man har forstaaet, at Jæger- og Fiskerlivet kan ikke have været Menneskets oprindeligste Leveform, og at intet gør en Overgang fra Jæger- til Nomadeliv, fra Nomadeliv til Agerbrug naturlig eller let; hver af disse Former for Menneskets Liv og Arbejde kræver sine særegne naturlige Forhold og en ikke ringe og meget forskelligartet Teknik. Det er som »Samler«, at Mennesket først har levet; under sin første langsomme Udbredelse over den hele Jord har det overalt søgt sig sit Livsophold ved Opsamling af alt spiseligt, af RodknoLde og Bær, af vilde Skovæbler, Nodder og navnlig alt Slags Plantefrø, der kunde tjene til Føde.

Dertil har de samlet Snegle og Fugleæg, som de, hvor Lejlighed bød sig, ogsaa har jaget og fisket, men kun meget faa Steder har de kunnet eller maattet basere deres Økonomi alene herpaa; Indsamlingen af vegetabilsk Ernæring blev i de ældste Tider næsten overalt det vigtigste. Mere nærliggende end Jagten eller Fiske-riet maatte det da for »Samlere« være at forsøge en primitiv Kultur af nogle af de Rodknoldplanter eller Græsarter, der kunde tjene til Føde; Aar efter Aar gav de jo selv Mennesket Lejlighed til at gøre den Iagttagelse, at hvor Frøet faldt i Jorden, vilde snart en ny Plante vokse op. Derfor finder vi da ogsaa overalt i Europa i Fund fra den yngre Stenalder, der iøvrigt tydeligt nok viser, at Menneskene endnu levede som Samlere, klare Vidnesbyrd om, at disse Samlere ogsaa har dyrket nogle af de Planter, der var de vigtigste for deres Ernæring. Hvede og Byg, hvis oprindelige Hjemsted vel maa søges i Centralasien, har fra de allerførste Tider været kendt og dyrket i Europa, senere kommer Hirsens til, langt senere Rugens og Havrens, hvis Hjemsted snarest er at søge i Sortehavsegnene. Men med Kornsorterne er jo kun eet af Landbrugets Elementer givet, langt større Vanskeligheder volder det at forstaa den første Oprindelse til Husdyrbruget, til Anvendelsen af Oksen som Trækdyr og ganske særlig til Anvendelsen af Mælken og Mælkeprodukter som Næringsmidler. At der her skulde være et vanskeligt videnskabeligt Problem, kan jo nok lyde noget underligt i en dansk Landbrugers Øre; vi er alle fra vort første Barneaar fortrolig med Tanken om Mælken som snart sagt Landbrugets vigtigste og naturligste Produkt og vil derfor paa Forhaand mene, at Tanken om Hornkvægets Tæmning for Mælkeudvindingens Skyld lige fra først af maa have ligget snublende nær. Men ser vi os om i Verden, vil vi snart finde, at saa særdeles nær ligger denne Tanke ikke, og den er heller ikke saa særdeles let at overføre i Praksis. I Amerika, hvor der dog før

Europæernes Komme var et ret udviklet Agerbrug i Mexico og Peru, er Tanken om at anvende et Pattedyrs Mælk til Menneskets Brug aldrig opstaaet, og i det ældgamle, tætbefolkede Agerbrugsland China, saavel som i Japan, vækker Tanken derom endnu kun Modbydelighed, skønt Hornkvæget fra tidlig Tid ligesom hos os bruges som Trækdyr. Selve Tæmningen og navnlig Fremelskningen af en forøget Mælkeydelse maa have krævet lang Tid. Som bekendt forplanter vilde Dyr sig kun vanskeligt i Fangenskab, af Naturen yder ethvert Hun-Pattedyr kun Mælk til Opfodringen af sin Unge, og selvom stadig Malkning kan sætte Mælkeevnen op, saa taber den sig dog meget hurtigt; kun fortsat Malkning gennem mange Generationer af Dyr har kunnet fæstne Koens Mælkeevne. Ikke Europas fattige ukyndige Samler kan da være faldet paa den Tanke at tæmme Hornkvæget eller haft Mulighed for at realisere den; Baggrunden derfor maa have været et fast bestaaende Kultursamfund. Det er derfor, at den aandfulde tyske Forsker *Ed. Hahn* har fremsat den Formodning, at det er i Mesopotamien, i Babylon, hvor Agerbruget som i Ægypten havde skabt et ældgammelt Kultursamfund, at Hornkvægets Tæmning har fundet Sted. Men Aarsagen dertil har ikke været den praktiske Nytte, Mælkens Betydning som Næringsmiddel kan ikke fra først af have staaet saa klart som for os. Tæmningen er sket af religiøse Grunde. Thi Agerbruget har der skabt sig en egen Religion, som senere med Agerbruget bredte sig udover Europa, ogsaa til Danmark, og hvoraf vi nu finder de sidste Rester i folkelige Sædvaner. Forskellige Forestillinger har der virket sammen. Agerbrugets Guddomme har fra først af været kvindelige Frugtbarhedsguddomme. I Babylon har man tillagt Maanen en ganske særlig Indflydelse paa Agerbrugets Vilkaar, — og er Troen paa Maaneskiftets Betydning for Vejrliget endnu helt uddød selv i Danmark? Maanen var da en Gudinde, til hvem der maatte ofres,

mest naar hun nu og da kom i Fortræd ved en Formørkelse. Hornkvægets Horn var som en Afbildning af Halvmaanen, derfor blev det Maanegudinden helligt og nødvendigt ved Ofrene til hende, derfor holdt man i indviede Indhegninger Hjorder af Hornkvæg for altid at have Ofret parat. Men ogsaa Jorden selv var en Gudinde, Moder Jord, der ved Pløjningen og Udsæden med Vold befrugtedes; ogsaa vi taler jo endnu om »Jordens Skød«. Besaaningen var da en hellig Handling, og det er et gennemgaaende Træk i al Religion, at til visse hellige Handlinger kræves Renhed og helst Kønsløshed. Ikke det praktiske Forhold, at den kastrede Okse var lettere at styre end Tyren, men det religiøse Krav om Kønsløshed gjorde fra først af Oksen til Plovens Trækdyr. Og gennem disse Tankegange, der medførte Nødvendigheden af altid at holde Hjorder af tæmmede Hornkvæg, blev ogsaa Mælken først værdig til sammen med Honning at bruges som Offer til Agerbrugets Guddomme, og derved overalt, hvorhen det tæmmede Hornkvæg bredte sig i Europa, et rent og brugeligt Næringsmiddel ogsaa for Mennesket. — Som Hveden og Bygget er de ældste dyrkede Kornsorter, er formentlig ogsaa Hornkvæget det ældste tæmmede Husdyr, Svinet er maaske ogsaa først tæmmede i Mesopotamien, men det havde ikke det Held at indgaa i en religiøs Kultus, i religiøs Henseende opnaaede det kun den negative Ære af nogle omboende Folk, f. Eks. af Jøderne, at faa tillagt Stempel som urent Dyr. Faaret og Geden er maaske først tæmmede i Persien, Hesten langt senere i Centralasien.

Mærkeligt nok synes disse forskellige Elementer af Landbruget paa en Gang og samlede at være kommet til Danmark. Som rene »Samlere« levede de første Mennesker, vi finder Spor af i Danmark, for 7 eller 10 Tusind Aar siden, paa en Tid, da der var landfast Forbindelse mellem Jylland, Øerne og Skaane, saa at Østersøen var en Ferskvandsindsø. Ved en lille Sø ved

Storebælt, der nu er Maglemose ved Mullerup, havde de slaaet sig ned. Der samlede de alt, hvad Sø og Skov bød paa af spiseligt: Nødder og Bær, Rodknolde og Urter, Skovfuglenes Æg eller Æg af Vildænder, Svaner og Lappedykkere, for hvem Søen Sommeren igennem var Rugeplads. Gedder kunde de fiske i Søen, og der var god Lejlighed til at lure paa alle Skovens Dyr, naar de fredeligt kom vandrende til dens Bred for at drikke, saa kunde det lykkes at fælde et Raadyr, en Kronhjort, ja selv et Vildsvin eller en Urokse. Som »Samlere« boede de endnu nogle Aartusinder senere; men da var Havet brudt igennem til Østersøen og Østersbankerne havde lokket dem ud til Kysterne; i Skovenes Udkanter, paa Brinkene mod Havet, hvor en Østersbanke laa nær og et Aaløbs eller et Kildevælds Ferskvand indbød, havde de valgt deres Bopladser. Der fortsatte de deres Samler- og Fiskerliv, der nu blot var blevet saa meget lettere; ved Ilden tilberedte de deres Fangst, og naar ogsaa Hundene havde mættet sig, efterlodes Skaller og Dyreben nedenfor Brinken, hvor disse utallige Mængder af Østers- og Muslingeskaller og af andre Levninger fra deres Maaltider sammen med Asken fra Baalene, Skaar af ituslaaede Lerkar og Affald fra Flinttilhugning snart dannede store Dynger. Paa selve disse Affaldsdynger, der findes i Mængde rundt om ved vore Kyster, levedes Livet og foregik al Virksomhed, saa at Hytten oppe paa Brinken kun ydede Værn imod Vind og Vejr. I selve Dyngen, der er det eneste Vidnesbyrd om disse Menneskers Liv, jordede de ogsaa deres døde.

Det er i tre saadanne Affaldsdynger, hvis Tid ved Hjælp af de Stenredskaber, de indeholder, kan bestemmes til omkring Aar 3000 før vor Tidsregning, at vi ved Siden af alle de Bestanddele, vi kender fra alle andre Affaldsdynger, paa engang finder de første sikre Vidnesbyrd om Husdyr- og Agerbrug her i Landet. Ved Siden af Knogler af de vilde Dyr og Hunden, Menne-

skets ældste Ledsager, finder vi paa engang Knogler af alle vore kendte firfødede Husdyr paa nær Hesten: af Svinet som af Faaret, af Oksen som af Geden, og af Knoglernes Form og Størrelse kan vi med Sikkerhed se, at det er Knogler af tamme Dyr og ikke af deres vilde Forfædre, f. Eks. af det tamme Svin og ikke af Vildsvinet. Men Husdyrene kommer ikke alene; mellem de mange Tusinde Lerkarskaar er der i de samme Affaldsdynger adskillige, hvori der sidder Korn af Hvede eller Byg eller i det mindste Aftryk deraf. Altsaa er Kendskabet til Husdyr- og Agerbrug kommet her til Landet paa engang og fuldstændigt, med alle de vigtigste af dets Former fuldt færdige, og det er nogenlunde samtidig kommet til Landets forskellige Egne, thi af de tre Affaldsdynger ligger den ene ved Aalborg, den anden ved Ørum Aa ved Kolindsund og den tredje ved Lejre Aa; ogsaa ellers har man spredt om i Landet gjort tilsvarende mindre Fund.

Disse Mennesker har jo sikkert ikke haft Husdyr i stort Tal, og det har kun været Smaapletter Jord, hvori de har saaet deres Hvede og Byg. Og dog kan man iagttage, hvorledes der derved straks skabes Forandring; medens alle andre Affaldsdynger ligger nede ved Strandkanten, ligger disse tre oppe paa Brinken i Nærheden af Hytterne og Skoven. Det var en selvfølgelig Forandring; heroppe var Muldjorden, Faaret og Oksen behøvede Græsning, og det tamme Svin søgte af sig selv til Skovs for i Efteraaret at mæske sig af de nedfaldne Agern i Egeskoven. Ringe som Forandringen var, sætter den dog et skarpt Skel: bagved ligger Samler- og Fiskerlivet, foran Livet som Agerdyrker og Kvægavler. Mulighederne for at skaffe sig Livets Ophold var nu blevet flere; Husdyrene og Kornet, det var Kød og Flæsk, Grød og Mælk, Brød og Uld, en ganske anden Sikkerhed og Rigdom end den, Østersbanken bød paa. Det gav Menneskene Mod til at forlade den gamle, kummerlige Boplads ved Strandkanten, og de næste totusind

Aars Landbrugshistorie ned til den Tid, da vor Tidsregning begynder, er nu netop den dunkle Fortælling om, at de smaa Menneskeflokke rundt om ved Danmarks Kyster overalt brød op derfra og langsomt søgte ind ad Landet til. Vi kan følge dem paa deres Veje og se, hvor de slog sig ned ved Hjælp af de Gravhøje, hvoraf vort Land er fuldt; i dem ligger jo begravet de Slægter, der før os levede og arbejdede i Danmark, Mænd, Kvinder og Børn, de er simpelthen hine Tidens Kirkegaarde eller Familiegravsteder. Men netop derfor »er Gravhøjene ikke planløst eller vilkaarligt rystet ud over Landet; naar man vil spørge, hvorfor overalt i Danmark Egne, hvor Højene findes i Mængde, veksler med andre, hvor de mangler, hvorfor de snart kun ligger enkeltvis, snart ses overalt, hist og her tæt samlede i Grupper, saa er det kun et fyldestgørende Svar herpaa: at Højene har faaet deres Plads saaledes, fordi Menneskene boede saaledes« (*Sophus Müller*). Dette Forhold er kun undersøgt for visse Dele af Jylland, men man har deraf tydeligt kunnet se, hvilke Egne det var man opsøgte. De store Hedestrækninger var naturligvis dengang ligesom i vore Dage næsten ubeboelige, og der ligger ogsaa kun hist og her en enlig Gravhøj; de lavtliggende fugtige Strækninger har man ikke villet vælge til Boplads, men man har ogsaa undgaaet den sværere, dengang stærkere skovbevoksede Jord; Skoven har man overhovedet ikke forsøgt at rydde, hvor den tæt og mægtig bredte sig paa Bakkerne, har den været uigennemtrængelig for Menneskene. Men i umiddelbar Nærhed af Skoven, langs dens Udkanter, paa de nogenlunde frie, højtliggende Bakkeflader, med let Sandjord — der har man slaaet sig ned. Der har hver lille Familie for sig valgt sig Boplads paa den højeste frie Bakketop i Egnen — thi man vilde bo frit og tørt — eller yderst paa en Bakkekams Brink, der rejstes den runde Hytte af Riskviste, som sammenklinedes med og dækkedes af Ler, og lige ved Siden af Hytten er saa

Gravhøjen blevet rejst. Man har gennem disse bebyggede Strøg kunnet paavise gamle, halvt udviskede Jordveje, der følgende det jævne Terræn løber i Nærheden af og jævnsides med moderne Vejlinjer, og som i Snævringer, ved Vadesteder, overalt hvor Terrænet kun byder een Mulighed for Overgang, ganske falder sammen med vor Tids Veje; langs disse gamle Veje ligger Hovedmassen af Højene, snart enkeltvis eller spredt, snart samlende sig i Mængde. Naar vi betragter Gravhøjene nærmere, bliver det os klart, at denne Bosættelse rundt om i Landet lige fra først af var »fast«, som Bosættelsen ved Kysterne i den forudgaaende Tid har været det. Thi hvor Gravhøjene, som oftest, ligger samlede i større eller mindre Grupper, finder man overalt i den samme Gruppe forenet Høje, der maa være rejst til meget forskellig Tid; et enkelt Sted paa Bornholm har man Side om Side indenfor samme begrænsede Plads fundet Grave, der i uafbrudt Rækkefølge spænder ikke blot over disse totusind Aar, men fører os langt ned i det følgende Aartusind. Dertil er det et gennemgaaende Træk, at den samme Høj indeslutter Grave fra meget forskellig Tid, at altsaa Mennesker, mellem hvis Liv og Virken der har ligget Aarhundreder, er blevet jordfæstede i de samme Gravhøje, naturligvis fordi de havde levet og virket paa samme Sted. Og naar vi saa ser, at der nu og da selv paa de i den kristne Tid indrettede Kirkegaarde ligger Oldtidsgravhøje, som ved Rom, Fabjerg og Meirup i Jylland, saa tør vi nok antage, at endnu bor der og har der gennem alle fire Aartusinder rundt om i Danmark boet Mennesker paa de samme Steder, der fra først af valgtes til Bopladser. I Danmark bliver der da ikke Plads for nogen »Nomadetid«, umiddelbart efter den faste Bosættelse ved Kysten som Samler og Jæger følger den faste Bosættelse inde i Landet som Agerdyrker og Kvægavler.

Thi Jordens Opdyrkning gav Indvandrerne sig ufor-

trødent i Lag med; ved Siden af Gravhøjen dyrkedes en lille Plet Jord op. Overalt har da det første uundgaaelige Arbejde været at rense Jorden for Sten; Stenbesaanningen har sikkert oprindelig over store Dele af Landet været saa tæt, som det nu er vanskeligt at forestille sig, efter at der er opsamlet gennem flere Aartusinder. Rundt om i Jylland, hvor Lyngen har afgivet Dække, ved Hjortsballe i Tem Sogn, paa Kaathede i Asbjerg Sogn, ved Skellet mellem Gjerup og Aasted Sogne i Vendsyssel og ved Dollerup finder man i Mængde Stendynger, 3—6 m. store og $\frac{1}{2}$ —1 m. høje, ofte samlede om store, jordfaste Sten; i Additkov ved Silkeborg findes over et Areal af henved 30 ha. dels saadanne fritliggende Stendynger, dels smalle og flade Stenlægninger, der nu og da indrammer fir-kantede, stenfrie Pladser. Lerkarskaar, der er fundne mellem Stenene, henviser disse Stendynger i alt Fald til Tiden før vor Tidsregning, de kan derfor med Rette anses for Mindesmærker over de første Opdyrkningsarbejder, det første Jordbrug i Danmark. Om dette vidner ogsaa Seglen med Flintblad og Træskaft, Knusesten og Stenrug, og de store Lerkar til Opbevaring af Kornet, der er optagne paa de faa undersøgte Bopladser. Om Maaden, hvorpaa Jorden behandledes, lader der sig ikke sige andet, end at en simpel Ophakning vel er det rimeligste, og endda lader intet af de fundne Steneller Metalredskaber sig med Sikkerhed bestemme som særligt anvendeligt hertil. Med et saadan primitivt »Hakkebrug« passer meget vel den store Udbredelse, som Dyrkningen af Hirsens ved Siden af Hveden og Bygget har haft i det første Aartusind; i den hakkede Jord udplantede man snarere, end man saaede.

Men saa viser sig med et særligt Agerbrugsredskab. Paa Klippeflader i Skaane og paa Bornholm, men mest i Bøhuslän i Sverige har Kunstnere blandt hine Tidens Mennesker indhugget Hundreder af Tegn, Figurer og Scener af det daglige Liv; de kaldes »Helle-

ristninger« og maa vel skrive sig fra Tiden efter Aar 1000 f. v. T. Og blandt disse Billeder findes der fire, der fremstiller Pløjning. Et af dem er særligt tydeligt; man ser de to Okser, der trækker Plovredskabet, Manden, der styrer dem, og Redskabet selv, der er i den enklest mulige Form, kun bestaaende af to Stykker: Aasen, hvortil Okserne er spændt, og det derigennem stukne Styr, der nedenfor Aasen danner Plovhovedet. Et saadant Pløjeredskab, helt bestaaende af Træ, har man fundet i en Tørvemose ved Døstrup i Jylland, og selvom man ikke med nogen Sikkerhed kan henføre selve dette til saa fjerne Tider, er det dog iøjnefaldende, at det i sin simple Konstruktion stemmer fuldstændig overens med Billedet fra Helleristningerne. Det rette Navn paa dette Redskab er vistnok »Arð«. Selve dette Navn findes ganske vist ikke bevaret i noget dansk Sprogmindesmærke, men i Jyske Lov forekommer det dertil svarende Verbum »ærje« »at pløje« og det ligelydende Substantiv »Ærje«, »Pløjning«; og i svensk er Navnet selv bevaret i Formen »årder«. Naar vi bemærker, at »Arð« og »årder« er samme Ord som det latinske aratrum, det græske aratron, og at dette maaske atter viser tilbage til den semitiske Stamme »harap« »at pløje«, saa kan da maaske her den sammenlignende Sprogvidenskab udpege for os den Vej, ad hvilken dette første Pløjeredskab var naaet herop, i alt Fald illustrere Forbindelsen mellem det ældste Landbrug i Danmark og det ældste Landbrug paa vor Halvkugle, det semitiske. — Men er der nu ogsaa Vidnesbyrd om Jordens Bearbejdelse ved denne Arð? Der er her og der i Jylland, ved Sparkær, i Resen og Aal Sogne, paa Danerlyngen ved Viborg og Rødlandhede i Øster Han Herred, bevaret Anlæg, dækkede af Lyngen, der maaske kan henføres hertil; overalt hvor de findes, er der den lette Sandjord, hvorpaa Gravhøjene er rejst. Det er firkantede Jordstykker, der ligger mellem hverandre i forskellig Retning og Størrelse, de mindste 30 × 40 m. store,

de største 150×150 m., og adskilte, som det synes, ved højere Jordkamme af 3—4 m. Bredde; hvor flere saadanne Smaamarker mødes i et Hjørne, kan dette hæve sig $1\frac{1}{2}$ m. over deres Bund i Midten. Snarest er de da udhulede ved langvarig Bearbejdelse med Arð og maaske Jordrive og Jordkammene fremkomne ved, at Dyrkningsredskaberne stadig slæbte nogen Jord med sig dertil, hvor de standsede. Omend nu Arðen ikke var meget mere end en Hakke med Forspand, saa at med den kun en Rende, ingen Fure kunde drages, blev dog med den Arbejdet i Marken langt vigtigere for Familiens Underhold end før; Kornsorterne, der dyrkedes, blev flere, Hirsens forsvandt, men i Stedet for kom Havren og tilsidst Rugen, Hør dyrkedes ogsaa, og Høns og Gæs holdt i alt Fald snart efter deres Indtog.

Det afgørende Karaktermærke for Bebyggelsen af Landet i denne ældste Tid er imidlertid det, at denne Bebyggelse overalt er spredt; selv hvor den er tættest, fremtræder den kun som en spredt Bygd, intetsteds møder vi den sammensluttede By. Hver Familie dyrkede for sig sin lille Jordlod, og Bol er i Danmark en saa gammel Betegnelse for et saadant lille dyrket Jordstykke, bruges saa stadig om den Jord, der tjener til en Families Underhold, hænger sprogligt saa nøje sammen med Ordet Bolig, ja er vel oprindeligt det samme Ord, at vi nok tør føre det helt tilbage til disse Agerbrugets første Tider og sige, at Bolstedet var den første og fra først af eneste Form for Bosættelsen i Landet.

Men saa i det første tusind Aar af vor Tidsregning maa Hovedmassen af de danske Landsbyer være opstaaet; thi da de Danske i Vikingetiden bosætter sig i Nord- og Øst-England, bosætter de sig i Landsbyer, hvis Navne er overensstemmende med dem, vi kender fra Danmark. Efter Landsbyernes Navne kan vi sondre imellem ældre og yngre Landsbyer. En Del af dem er nemlig dannet over Personnavne; det gælder saaledes om dem, der ender paa -lev, -sted, -torp, -rød

og -bølle, hvilke Endelser næsten uden Undtagelse forbindes med et Personnavn. Men medens de Personnavne, der er forbundet med Endelserne -torp, -rød og -bølle overvejende er saadanne, der var i Brug i Tiden c. 1100—c. 1300, saaledes ofte bibelske eller kristne Navne (Bjørnstrup, Pederstrup, Davidsrød, Knudsbøl), er Endelserne -lev og -sted aldrig forbundne med kristne Navne, men derimod med Navne, der maaske endnu var i Brug i det 9. Aarh. (Ringsted af Herinc, Ørslev og Ørsted af Øthar, Sigerslev og Sigersted af Sighar). Til den ældste Gruppe Landsbyer hører overhovedet formentlig de, hvis Navne ender paa -lev, -inge, -løse, -sted (der i Jylland oftest afkortes til -st) og -by; dertil ogsaa de paa -um, with (et) og maaske -tved. Til de yngste hører særlig den store Gruppe paa -torp (-rup, -strup, -drup); det er Udflytterbyer, opstaaet ved at en eller flere Mænd er draget bort fra de gamle Landsbyer og har brudt ny Jord op.

Aarsagen til Landsbygrundlæggelsen, denne store og i Danmarks Historie saa dybt indgribende Bevægelse, er ganske usikker; men betænker man den forholdsvis Hurtighed, nogle faa hundrede Aar, hvormed den maa være trængt igennem, i Forhold til Udviklingens Langsomhed i de foregaaende Aartusinder, og den ubrydelige Ensartethed og Regelmæssighed, der fra først af skulde præge Livet og Arbejdet i alle Danmarks Landsbyer i langt mere end tusind Aar, synes den Antagelse mest nærliggende, at denne overalt virkende Aarsag maa have været af tvingende, landbrugsteknisk Natur. Sandsynligst er den da fremkaldt ved Indførelsen af en ny og forbedret Plovtype, der har gjort en Driftssammenslutning nødvendig. Den store Hjulplov med en Kniv, et Langjærn, foran, der skar Jorden op, før Skæret gik gennem den, med en fast Muldfjæl, der vendte Jorden, og med et Forstel paa to Hjul, der gav den en fast og sikker Gang, har Kelterne kendt og maaske selv opfundet allerede Aarhundreder før vor Tidsreg-

nings Begyndelse; fra dem optog Romerne den, og den har sikkert vundet ved at komme under Behandling af den overlegne romerske Teknik. At den da ogsaa i de første Aarhundreder af vor Tidsregning har bredt sig til de nærboende germanske Stammer, tør anses for givet; allerede før Anglers og Sachsers Indvandring til England i det 5. Aarh. var den sikkert i Brug saavel i Tyskland som i England. I England har vi et Billede af Hjulploven allerede i et Haandskrift fra det 10. Aarh., fra Slutningen af det 11. har vi den smukke Afbildning i Randen af Bayeuxtapetet; i Danmark er den derimod først blevet afbildet i det 15. Aarh.s Kalkmalerier i vore Landsbykirker, saaledes i Hald Kirke og i Elmelunde, hvor dog Hjulforstillingen er erstattet med en Hammel. Det teknisk afgørende var i og for sig heller ikke Hjulene, det var Langjærnet, Saalen og navnlig Muldfjælen, thi den skabte Furen. Uden Muldfjæl ingen Fure, men uden Furen heller ingen Ager; det hedder ogsaa i meget gamle Optegnelser, at »24 Furer Jord gør en Ager«, d. v. s. at Ageren dannedes af 24 Plovfurer. Overalt er derfor Ageren tilstrækkeligt Bevis for, at her har Hjulploven eller en den meget nærstaaende Plovform været i Arbejde, og det karakteristiske for de gamle Landsbyer var jo netop den dyrkede Marks Inddeling i Agre af samme Bredde, men forskellig Længde; fra første Færd var Ageren den faste Enhed i Landsbyens Mark. Maaske er endogsaa et saadant Oldtidsanlæg endnu bevaret; paa Egsmark Bymark i Mols ser man Agre med en Bredde af c. 5 m. strække sig jævnsides i lange lige Rækker fra Foden af en nu lyngklædt Bakke op imod dens Top. Ud fra denne Antagelse vil da Landsbygrundlæggelsen finde sin tilfredsstillende Forklaring. Thi Arbejdet med en saa svær Plov gjorde et Arbejdsfællesskab nødvendigt, der maatte som langt senere i Tiden mere end en Mand til at styre og lede den, og den krævede betydelig Trækkraft, almindeligst vistnok 8 Okser; hertil skulde da svare, at vi senerehen

overalt i Danmark finder en Inddeling af Landsbymarken i Stykker paa 8 Agre, en for hver Okse i Forspandet; til et saadant 8-Agers Udsnit af Marken knyttedes nu den gamle Betegnelse Bol. De danske Landsbyer skulde da oprindeligt være Plovfællesskaber, hvori Deltagerne var fælles om Ploven eller Plovene, men hver stillede en eller flere Okser af Forspandet, og hver fik sin, maaske efter Antallet af de stillede Okser, afpassede Del af Fællesmarken. Bolet skilte sig da ud fra Boligen; som Boligerne flyttedes sammen i Landsbyen, lagdes Bolene sammen i Landsbymarken.

Der kan ikke være Tvivl om, at den første Driftsform i Agerbruget overalt var den, man senere betegnede som Alsædsbrug. Det Areal, der engang var taget under Plov, vedblev man Aar efter Aar at besaa; Vanskelighederne ved efter et eller flere Aars Forløb at tage ny Jord ind til Dyrkning vil fra først af have været alt for uoverkommelige. Paa det engang indtagne Areal blev derimod Jorden stadig lettere at behandle ved det Aar efter Aar fortsatte Arbejde dermed, Aar efter Aar fjernedes Sten, som Ploven stødte paa, Smaakrat og Buske omhuggedes, Ujævnheder i Jordsmonnet udglattedes. Der var sikkert nok meget, man gik udenom; der blev ikke gravet mange Grøfter til Afledning af Overfladevand, og rundt om i Bymarken pløjede man uden om Smaadamme og Siger, som man pløjede udenom kratbevoksede Smaabakker; endnu 1370 kan Roskildebispen fortælle os om, hvorledes der selv midt i en Bymark var blevet staaende en hel lille Skov. Men herved er jo ogsaa at erindre, at Kornavlens kun havde en underordnet Betydning for den hele Bedrift. Fra først af har Landsbybedriften jo kun haft et Formaal: at skaffe hver Husstand i Landsbyen det nødvendige Underhold, om at producere til Afsætning har der ikke været Tale. Kornet paa Bymarken gav Brød, Øl og Grød, men vigtigere for Landsbysamfundet var Kødet og Flæsket, Mælken og Ulden, som Husdyrene

afgav. Derfor standsede Landsbyens Omraade heller ikke med den lille dyrkede Bymarks Grænse, selvom den Aar efter Aar skødes længere ud; under sig inddrog den Overdrevet, kratbevoksede Græsgange, hvor Kvæget dreves ud, og Skoven, hvor Svinene oldenfededes, og rig var den Landsby, i hvis Nærhed der laa Enge, hvor der kunde slaas Hø til Vinterfoder. Efterhaanden afgrænsedes da udenom Bymarken et udstrakt Omraade, hvorpaa Landbysamfundet havde Alderstidshævd, og som det ikke vilde være villigt til at indrømme udenforstaaende Adgang eller Brugsret til. Men indenfor Landsbyfællesskabet blev det snart nødvendigt at bestemme hver enkelts Del i den fælles Ret; der var Grænser for det Antal Kreaturer og Svin, som Fællesoverdrev og Fællesskov kunde skaffe Føden til, og det kunde ikke tillades den enkelte at udvide sit Kvæg- eller Svinehold saa stærkt, at det blev til Skade for de andre. For Bestemmelsen af det rette Forhold mellem hver enkelt Landsbybondes Ret fandt man det retfærdige Grundlag i hver enkelts Del i Landsbymarken; efter hver Mands Bolandel i Marken bestemtes hans Ret til, hvilket Antal Kreaturer han maatte sætte paa Græs paa Overdrevet, og hvilket Antal Oldensvin han maatte have paa Skoven, fra først af vel ogsaa, hvor mange Læs Hø han maatte slaa i Engen, hvor der var Eng til Landsbyen. Bolet blev da vel først og fremmest 8 Agre i Bymarken, men dets uadskillige Tilbehør var fra først af en forholdsvis Andel i Brugsretten af fælles Eng, fælles Overdrev og fælles Skov. Saa langt Landsbyens Hævd gik, saa langt gik hver enkelt Landsbybondes Brugsret; hvad der laa udenfor al Hævd, var Alminding, hvor alle Mænd havde ens Ret.

Det var dog ikke overalt i Danmark, at der i dette Tusindaar grundedes Landsbyer; paa Bornholm vedblev Bebyggelsen at være enkeltliggende Bolsteder, og det samme var Tilfældet i de fattige vestjyske Egne, ligesom overalt mange Torper begyndte som Bolsteder og

først efterhaanden voksede ud til Landsbyer. Og saaledes var der overalt Mænd, som ikke vilde deltage i et Landsbyfællesskab, fordi de var velstaaende nok efter Datidens Forhold til at staa alene, enten de nu drev Kvægavl i større Omfang eller søgte sig Rigdom paa Havet ved Handelsfærd, der i Løbet af dette Aartusind i stigende Grad tillige blev til Vikingefærd. Medens saaledes Hovedmassen af Bolstederne sluttedes sammen i Landsbyerne, var der mange andre, der voksede ud til Gaarde, hvis Ejer samlede den overflødige Ungdom fra Landsbyerne til sig og gjorde dem til sine Huskarle, der fulgte ham paa hans Handels- og Hærfærd om Sommeren, og som han gav Underhold om Vinteren. Disse Gaarde laa derfor gerne ved Aamundinger og inde i Fjorde og Vige; flest var der sikkert af dem i Jylland, hvorfra i den store Udvandringstid, som Vikingetiden i Virkeligheden var, Hovedmassen af Udvandrerne kom. Men Underholdet af disse Udvandrerflokke krævede naturligvis et udvidet Agerbrug; det besørgedes under Gaardfruens Ledelse af de Trælle, der hjembragtes fra Vikingefærdene, af hvilke nogle, efterhaanden som Gaardens Brug udvidedes og maaske kom til at omfatte flere Gaarde, vilde opnaa betroede Stillinger som Bryder, d. e. Forvaltere.

Af saadanne Gaarde var der rundt om i Landet sikkert ikke faa, og de fik formentlig efterhaanden et ikke ganske ringe Jordtilliggende. Den Mark, der lagdes ud ved Gaarden, lagdes ud paa samme Maade som Landsbymarken, dyrkedes som den med Hjulpløven, og var som den delt i Agre, men den var »Enemærke«, en Mark, der kun havde een Ejer. Til denne Mark hørte som til Landsbymarken ved Hævd Brugsretten til Enge, Overdrev og Skov. Og som Vikingetiden stilnede noget af i det 10. Aarh., var der vistnok mange af disse Høvdinge, der i det fredelige Agerbrug fandt større Glæde end i Vikingelivet. Runestene fortæller os om dem og deres Liv. Paa en stor Sten fra Skivum (Aal-

borg Amt) læses: »Moderen Tyre og Sønnerne Odinkar og Gudmund, de tre rejste dette Minde efter Gisle. Han var den bedste og første af Landmænd i Danmark«. Og der er Vidnesbyrd om det gode Forhold mellem Bryde og Herskab. Paa en Sten i Ravnkilde Sogn (Aalborg Amt) læses: »Asser Bryde, Fogges Søn, ristede disse Runer efter sin Husfrue Gryd«. Der ligger deri en Tak for alt godt Samarbejde. Og der er en af disse Stene, hvis Indskrift rummer en dyb og dansk Livsvisdom; det er en Sten fra Søndervinge (Viborg Amt): »Tove Bryde rejste denne Sten efter sine Brødre Yre og Kade«. »Sæl« d. v. s. lykkelig, som ussel er ulykkelig, »Sæl den, som pløjede og saaede i sin Ungdom, det vil sikkert give rigt Udbytte«.

Tiden fra Aar 1000 til den Tidsgrænse, vi her har sat for vor Undersøgelse, da ved Midten af det 13. Aarh. dansk Landbrug ved Mængden af de skriftlige Kilder træder ind i sin historiske Tid, er nu kendetegnet ved, at i disse Par Hundrede Aar skred Landets Opdyrkning stærkere frem end i noget andet Tidsrum før det 19. Aarh. Aarsagerne hertil var først den, at med Englands Erobring standsede den krigerske, og senere med dets Adskillelse fra Danmark ogsaa den fredelige Udvandring fra Danmark dertil. Ja, der fandt sikkert endogsaa en Tilbagevandring Sted; mange Mænd, der havde tjent i den Vikingehær, som Knud den Store opløste i 1018, vendte hjem til Danmark med deres Sold og andre erhvervede Rigdomme og købte Trælle og tog sig for at dyrke sig et Gods op. I alt Fald blev det fra nu af nødvendigt i Landet selv at skaffe Underhold til den voksende Folkemængde. Men dertil kom nu snart en endnu langt vigtigere Aarsag, den, at der fra Midten af det 12. Aarh. grundlagdes en Række tyske Byer langs Østersøens Kyst (Lübeck 1143, Rostock, Wismar, Stralsund, Stettin, Kolberg, Elbing, Danzig og mange andre), hvis hastigt voksende Befolkning krævede Tilførsel af Levnedsmidler, og til hvilke derfor en egentlig og fast

Langbrugseksport begyndte, saa at det danske Landbrug, som *Erslev* har sagt, fra nu af fik ikke længere Danmarks, men Europas Priser for sine Varer — og enhver dansk Landbruger ved, hvad det vil sige, og kan let forstaa, hvilke Muligheder for en Udvidelse af det dyrkede Areal i Danmark der laa deri. Derved fik for første Gang Kornavlens for det danske Landbrug Betydning ud over det at tjene til Tilfredsstillelse af Landets eget Behov, for første Gang fik det danske Landbrug et Marked, hvor det kunde vente sikker Afsætning for en Overskudsproduktion af Korn. Det er da næppe for meget sagt, at der i Aarhundredet fra 1150 til 1250 har været et helt Nybyggerlivs, et moderne Kanadas Farve og Fart over det danske Landbrugs Vilkaar.

Allerede inden denne store Tid oprandt, var der i Landets frugtbareste Egne skabt Mulighederne for at modtage den paa rette Maade ved Overgangen fra Alsædsbrug til Trevangsbrug. Trevangsbruget er som Driftsform sikkert dokumenteret i Tyskland i Slutningen af det 8. Aarh.; dets Indførelse i Frankrig og England kan ikke være meget senere. Hvis det er nødvendigt at tænke sig en ydre Impuls til dets Indførelse i Danmark, kan man tænke paa de Mænd, der kom tilbage fra England for at blive Godsejere i Danmark, eller paa de tyske Bisper og de franske Munke, der i det 11. og 12. Aarh. kom her til Landet; de var, da det var lykkedes dem ogsaa her at gennemføre Tienden, interesserede i en Udvidelse af det danske Landbrug, og i alt Fald Munkene var selv ivrige og dygtige Agerbrugere. Vistnok i det 12. Aarh. trængte Trevangsbruget igennem paa Øerne og vistnok omkring 1200 i Skaane, thi Skaanske Lov taler et Sted om, at der er Byer, hvor der i Landsbymarken kun er en Vang, Byer, hvor den er delt i to Vange, men først og vel derfor som det almindeligste nævner den, at Bymarken er delt i tre Vange. Trevangsbruget krævede som bekendt, at der aarligt udlagdes tre saa temmelig lige store Vange, af

hvilke den ene besaaedes med Rug, den anden med Byg, medens den tredje laa hen som »Fællede« til Græsning, aarligt skiftedes, saa at hver Vang hvert tredje Aar laa som Fællede, de to andre besaaedes med »hart Korn«, Rug og Byg. Trevangsbruget var teknisk set et mægtigt Fremskridt fra Alsædsbruget; det gav dog en Tredjedel af Marken Hvile hvert tredje Aar og i alt Fald den Gødning, som Kreaturerne kastede af sig under Græsningen. Men dets Gennemførelse betød vistnok ogsaa et Fremskridt i Arbejdsydelse fra Bondens, Trækdyrenes og Plovens Side. Thi det er tydeligt nok, at til Begrebet Bol knyttede sig i hine Tider Forestillingen om saa megen Jord, som kunde dyrkes med een Plov. Men ved Trevangsbrugets Indførelse fik Bolbegrebet en Udvidelse, det blev ikke længere et samlet Udsnit paa 8 Agre i Bymarken; hvert Bol maatte under det nye Driftssystem have sin Andel i hver af de tre Vange. Bolet blev da under Trevangsbruget 8 Agre i hver Vang, af hvilke de to altid var under Plov. Fra da af er paa Øerne een Plovs Land den dyrkede Jord af et Bol under et enkelt Trevangsbrug, saa at den faktiske Arbejdsydelse, man krævede af Ploven, i alt Fald var fordoblet, og man teoretisk regnede med, at der med een Plov kunde dyrkes det tredobbelte Areal af det, man i de tidligere Aarhundreder havde tænkt det muligt at dyrke med een Plov.

Men der var jo visse Grænser for Plovens Ydeevne, der overalt i Landet maatte være saa nær de samme — og i alt Fald krævede Trevangsbruget, at de tre Vange var nogenlunde lige store; i de to Vange, der dyrkedes, maatte der Aar for Aar være nogenlunde det samme Pløjearbejde at udføre, den samme Saasæd at have til rede. Deraf fulgte, at hver Agers Størrelse maatte blive nøjere bestemt og overalt omtrent den samme. Som før sagt, var Agrene oprindeligt udlagt i samme Bredde; nu maatte der altsaa ogsaa sættes en ensartet Grænse for deres Længde. Dertil fandt man,

som naturligt var, et Udgangspunkt i Udsæden. De Penge, man dengang havde, deltes i en Mark, der maaske netop under Hensyn til Trevangsbruget havde 8 Øre og hver Øre tre Ørtug, hver Ørtug 10 Penninge; en Gang i det 11. Aarh. overførte man den samme Inddeling til Kornmaalet: saa meget Rug eller Byg, som almindeligt vurderes til en Penning — den eneste Mønt, der udmøntedes — kaldte man for en Penning, senere en Skæppe Rug eller Byg. At Kornmaalet er opstaaet paa denne Maade, kan vi se af, at endnu i Skaanske Lov bestemmes, at man i Brandhjælp — allerede den Gang havde man altsaa en Landbygningernes Brandforsikring — skal yde enten een Penning eller een Skæppe Byg. Denne Vurdering og dermed dette Maal blev staaende, efterat en virkelig Pris skilte sig ud fra Vurderingen; 10 saadanne Skæpper Byg eller Rug var en Ørtug Byg eller Rug. Og denne Inddeling førtes saa videre over fra Kornmaalet til Jordmaalet; da viste det sig at passe nogenlunde, naar Ageren fik den Størrelse, at den kunde tage en Ørtug Rug eller Byg i Udsæd. Naturligvis gik det saa her ligesom ved Overførelsen af Pengemaalet til Kornmaalet; da engang Skæppen var bestemt som saa meget Byg, der vurderedes til en Penning, blev det Skæppemaal staaende, selvom man senere maatte give to Penning derfor; og saaledes blev ogsaa en Ørtug Jord, en Ørtugs Ager, et bestemt Arealmaal, selvom der deri i de forskellige Egne af Landet blev saaet snart lidt mere, snart lidt mindre end en Ørtug Korn. Det forstaar vi jo meget godt, der endnu ikke for Hektarer har glemt, hvad en Tønde Land er; engang i det 17. Aarh. begyndte man at kalde saa megen Jord, som der kunde saas en Tønde Korn i, for en Tønde Land, men den blev jo meget snart et bestemt Arealmaal, 14000 □ Alen, om der saa ogsaa rundt om i Landet blev saaet lidt mere eller lidt mindre end en Tønde Korn deri. Saaledes blev den før ubestemte Bolsager, Ottingsageren, nu ogsaa til et bestemt Areal-

maal: en Ørtug Jord, og tre saadanne Agre blev til en Øre Jord, et helt Bols Jord med otte Ørtugsagre i hver af de tre Vange kaldtes saa fra nu af en Mark Jord.

I Jylland blev Driftsforholdene noget mere forskelligartede, thi kun i den frugtbarere sydøstlige Del deraf trængte Trevangsbruget igennem vel nok allerede paa denne Tid. Men ellers vedblev man her endnu i Aarhundreder med Alsædsbruget; ja, endnu i det 19. Aarh. var Alsædsbruget almindeligt i Hjørring, Thisted og Aalborg Amter, især i Øster og Vester Han Herreder og paa Mors. Den Jord, man engang havde opdyrket, brugte man Aar efter Aar; Skiftet var: Byg, Rug, Byg, Rug, o. s. v. eller Byg, Byg, Rug, Havre og forfra igen. Paa denne dyrkede Jord anvendtes al den Gødningskraft, man havde; til Gengæld tog man hvert Aar langstraaet Afgrøde af Jorden. Naar dette kunde lade sig gøre, var det, fordi de større Græsgange og Enge gav rigeligere Vinterfoder til Kreaturerne. Det er et Spørgsmaal, om man allerede i det 12. Aarh. som senere almindelig i Vest-Jylland, var gaaet over til et Græsmarksbrug, hvor man i en længere Række Aar, 9 eller 11, dyrkede det samme Stykke Jord med Rug, Byg og Havre, men saa atter lod det hvile som Græsmark i en lige saa lang eller længere Aarrække, medens man dyrkede et andet Areal. Denne Forskellighed i Driftsmaaden gjorde, at man ikke til Jylland kunde overføre de Jordmaal, der var i Brug paa Øerne, fordi de havde Trevangsbruget alene til Forudsætning. Som naturligt var, fæstnede sig ogsaa her den enkelte Ager i omtrent samme Størrelse som paa Øerne, men hvad man der kaldte en Ørtug Jord, det hed i Jylland en Mark Sølv Jord. Dette skrev sig fra, at der i Jylland paa et meget tidligt Tidspunkt blev gennemført en Vurdering af al Jordejendom, hvorved denne omregnedes i saa og saa mange Mark Guld, hvoraf denne Vurdering tog Navnet Guldvurderingen. I Jylland blev Bolbegrebet tidligt forældet; hvad det i Realiteten betød, var jo afhængigt af,

hvor store Engarealer og hvor megen Oldenskov, der var knyttet dertil. Vistnok gik ogsaa i Jylland tidligere end paa Øerne Brugsretten til Eng og Skov over til en Ejendomsret; Hævden til at slaa saa og saa mange Læs Hø i Engen omsattes til en Ejendomsret til et saa og saa stort Engareal, der kunde yde disse Læs Hø, Hævden til at have saa og mange Svin paa Skov omsattes til en Ejendomsret til et saa og saa stort Skovareal. Men med Hævdens Overgang til en Ejendomsret fulgte atter Retten til at afhænde denne til en Køber, uanset hvor stor dennes Andel var i Landsbymarken. Derfor var vistnok Guldvurderingen en Vurdering af en Landejendoms Værdi, baseret paa netop de tre Grundbestanddele deraf, der endnu i det 17. Aarh. lagdes til Grund ved Hartkornsvurderingen, og paa det i Middelalderen almindeligt antagne Værdiforhold mellem Guld og Sølv som 8 til 1. Der var først den dyrkede Jord: en Ørtugsager var at vurdere til en Mark Sølv, 8 Ørtugsagre, altsaa den dyrkede Jord af Bolet under Alsædsbrug, til en Mark Guld; men dertil kom det til Bolet hørende Engareal, saa og saa mange Læs Hø regnet for en Mark Guld, og det til Bolet hørende Skovareal, beregnet efter Antallet af Oldensvin, som Aarhusbogen siger, 16 Svinslag, altsaa Oldenskov til 16 Svin, regnet for en Mark Guld. Det var klart, at Bolet i de forskellige Egne af Jylland herefter maatte faa en yderst forskellig Værdi, omregnet i Mark Guld, men ogsaa at alene ved denne Vurdering, det første Forsøg paa en Matrikulering, lod de forskellige Landejendommers virkelige Værdi i deres indbyrdes Forhold sig beregne. Men vi kan igennem Guldvurderingen se, at man ogsaa i Jylland ved Aar 1200 krævede en større Arbejdsydelse af hver Plov, thi det Areal under Plov, der paa Øerne kaldtes en Mark Jord, det jævnstilles i Jyske Lov med tre Mark Guld dyrket Jord, og det betegnes som »fuld Plovs Ærjc«, d. v. s. netop saa megen Jord, som man kan dyrke med een Plov.

Saaledes var da det danske Landbrug vel rustet til at møde den store Tid, der brød ind over det fra Midten af det 12. Aarh. Det kunde udvide sit Kornareal ved en hastigere Overgang til Trevangsbruget, og dermed skaffe de nordtyske Byer den Tilførsel, de behøvede. Trevangsbruget selv lod sig let udvide; de tre Vange kunde udvides ved Tilføjelse af nye Agerskifter, om der var Afsætning for deres Høst. Og at der var dette Initiativ hos de danske Bønder, i alt Fald hos dem, der laa de nye Markeder nærmest, det lærer Falsterlisten os. Denne er som sagt en Jordbeskrivelse, optaget fordi Kong *Valdemar* 2. i 1213 paalagde den dyrkede Jord paa Sjællandske Lovs Omraade en Jordskat, en Skat, der skulde svares af enhver sjællandsk og lolland-falstersk Bonde i Forhold til Arealet af hans dyrkede Jord. Falsterlisten viser os, hvor mægtigt Landsbyernes Kornareal var udvidet derved, at hver Vang nu omfattede flere »Aase«, flere Agerskifter; Driftssystemet: Trevangsbruget var overalt det samme, men Arealet var meget forøget ved Tillæggelse af nye Aase. Til Grundlag for Skatteansættelsen krævedes kun en simpel Optælling af Ørtugsagrene, fordi Skattesatsen var afstemt efter Øre Jord, altsaa tre Ørtugsagre i et Trevangsbrug. Men da viste det sig ogsaa, at af de større Landsbyer, paa to Bol og derover, havde 14 kun eet Agerskifte i de tre Vange, og der var altsaa hvert Bols dyrkede Areal en Mark Jord, men 19 havde i hver Vang to Aase, saa at hvert Bol var paa to Mark dyrket Jord, 18 havde kun 1 Agerskifte, men var begyndt at udlægge endnu et, saa at den ene af dens Vangé havde to Agerskifter; men der var ogsaa en af disse større Landsbyer, der havde tre Aase i hver af sine Vange, og to, hvor der hørte fire Aase til hver Vang, hvor altsaa hvert Bols dyrkede Areal var fire Mark Jord. Naturligvis stod Muligheden for en saa stærk Udvidelse af Bymarkens Areal i omvendt Forhold til dens Størrelse, der jo igen kan ses af Byens Bolantal.

Store Byer som Vaalse med 10 Bol eller Vigerløse med 15, hvor hver Vang altsaa var paa 80 eller endog 112 Agre, havde vanskeligere ved at fordoble eller endog firdoble saa stor en Bymark, og de to Byer Ravnsø og Alstrup, hvor Bolet havde naaet et Areal paa fire Mark Jord, var da ogsaa Byer paa kun to Bol, hvor altsaa hver Aas kun var 16 Agre — med alle deres 12 Aase havde de dog ikke mere end 192 Agre mod Vaalses 240 eller Vigerløses 336.

Det var ogsaa let forstaaeligt, at det var Byerne med de oprindelig smaa Bymarker, der havde de største Udvidelsesmuligheder; og derfor ser vi da ogsaa af Falsterlisten, at det var de ganske smaa Byer paa kun et Bol, der gik i Spidsen. Der var seks af dem, der havde tre Aase i hver Vang, der var syv, der havde fire, ja der var fire Etbolsbyer, der var naaet endnu længere, en af dem havde endog otte Aase i hver af sine Vange, saa at dette ene Bol altsaa havde 192 Ørtugsagre under Plov. Den By var Bjørup, og Navnene paa de andre var f. Eks. Alkestrup, Hildestrup, Riserup, Eskildstrup, Stangerup, Brarup — næsten alle Torper. Men det var jo ogsaa, som jeg gjorde opmærksom paa før, netop i denne Tid, at Hovedmassen af Torperne grundedes og voksede op; og derved fremtræder for os denne store Opdyrkningstid fra en ny Side. Thi Opdyrkingen af ny Jord fandt jo ikke blot Sted indenfor de gamle Landsbyer; den gik vel stærkest for sig udenfor, ude paa de store Overdrev, paa Almindingerne, de endnu ubeboede Egne, hvor ingen endnu havde tiltaget endog blot en Brugsret, og ved Rydning i Skovene. Torperne, de var netop de synlige og blivende Resultater af denne Side af det store Opdyrkningsarbejde, der blev gjort; det var Udflytterlandsbyerne eller Udflyttergaardene.

En saadan Torp kunde være udgaaet fra en af selve de gamle Landsbyer, enten det nu var en Enkeltmand eller nogle faa, der flyttede ud fra »Adelbyen«,

som de gamle Landsbyer kaldtes i Modsætning netop til Torperne. I saadanne Tilfælde kom Torpens Grundlæggelse ofte som en naturlig Fortsættelse af, at Adelbyen havde udvidet sit dyrkede Areal meget stærkt; hvor Bymarken strakte sig langt bort fra Byen, eller hvor en Vang eller et Agerskifte maaske var skilt fra den øvrige Bymark ved Eng eller Aa eller Krat, kunde det jo være praktisk og heldigt for alle Parter, at en frivillig Udflytning fandt Sted. En ny Aflæggerlandsby opstod da paa en saadan fjernere liggende Del af Bymarken eller Byomraadet, udlagde sin egen Bymark og tog fat paa at udvide den efter bedste Evne. Et bestemt Eksempel herpaa kan vi finde i Roskildebispens Jordebog, hvor det siges om Byen Solbjerg nær ved København, at den har otte Bol, men, fortsættes der, da disse Bol har en meget stor Udsæd, altsaa et meget stort dyrket Areal, er af en Del deraf Landsbyen Nyby blevet grundlagt, og den har nu tre Bol. At imidlertid en saadan Nygrundlægning, saa almindelig den var, ikke altid gik af uden Strid, kan man se af, at Jyske Lov bestemmer, at Bønderne i Adelbyen alene skal afgøre, hvad Agerjord eller Eng, der skal høre til Adelbyen og hvad til Torpen, ja hvis de finder, at Anlægelsen af Torpen i det hele taget er dem til Skade, kan de forlange Torpanlægget standset og Udflytterne kaldt tilbage igen; selvom der kun er blevet en eneste Bonde tilbage i den gamle By, kan han forlange, at alle de andre opgiver Udflytningen og vender tilbage igen. Men paa den anden Side skulde dette Forlangende fremsættes inden tre Aar; havde Torpbønderne tre Aars Hævd paa deres Torp, kunde Adelbyen ikke mere forlange den afbrudt. Og dette galdt jo kun, hvor Torpen lagdes indenfor den gamle Bys Omraade, lagdes den udenfor alle Bymarker og udenfor al Byhævd, paa »Alminding«, enten det nu var Hede eller udyrket Jord eller Skov, saa kunde i alt Fald før det 13. Aarh. næppe nogen gøre Indsigelse derimod.

I denne Opdyrkning af ny Jord havde ogsaa Gaardene deres Andel, og dette medførte formentlig, at adskillige Enemærkegaarde i denne Tid forvandlede sig til Landsbyer eller i alt Fald fik Torplandsbyer anlagt omkring sig eller paa selve deres Mark. I Forvejen var der med Hensyn til Driftsmaade ingen Forskel mellem Gaardene og Landsbyerne, det var overalt det samme Trevangsbrug eller den samme Alsædsdrift. Men nu viste det sig vistnok snart, at naar det gjaldt stadig Nyopdyrkning, var Landsbyfællesskabet den Organisation, der havde de største Udviklingsmuligheder. Der var den tilstrækkelige Arbejdskraft altid til Stede og øgedes Aar for Aar, og Initiativet var kraftigt og letvakt, fordi det laa i Jorddyrkerens egen Interesse at udvide det dyrkede Areal. Anderledes paa Enemærkegaardene; Bryden var der bleven til, hvad vi vil kalde en Forpagter, som mod en Afgift af oftest en Tredjedel af Afgrøden drev Jorden ved Hjælp af »Gaardsæder«, der svarede til det 19. Aarh.s Husmænd eller knap nok det. De var Trællenes Efterkommere, der mod Bolig i en ussel Hytte var forpligtede til at arbejde for Bryden; men deres slette Levevilkaar gjorde dem faatallige, og en Udvidelse af Gaardens dyrkede Areal betød for dem kun øget Arbejde. Det var da langt fordelagtigere for Herremanden at opløse Enemærkegaarden og deraf danne et Landsbyfællesskab; Gaardsæderne blev saa gjort til Landboer, d. v. s. til Fæstebønder, hvis Liv og Arbejde i et og alt kunde forme sig som Selvejrbøndernes, blot at de svarede Herremanden Landgæld for Brugen af Jorden; som Regel var Landgilden lig med Udsæden. Disse Fæstebønder fik da en selvstændig Interesse i Udvidelsen af det dyrkede Areal, der var lige saa stor som Selvejrbøndernes, og deraf voksede der for Jorddrotten forøget Indtægt ved den forøgede Landgilde. I denne Tid sejrede da den lille Bedrift i Fællesskab over den begyndende Stordrift, og hvor Enemærkegaardene bevarede, var deres Marker af saa ringe Ud-

strækning, at de let holdtes i Drift af Gaardsæder med nogen Arbejdshjælp af de nærmestboende Fæstebønder i en nyanlagt Landsby.

Dels fra Landsbyerne, dels fra Gaardene toges da stadig ny Jord ind til Dyrkning, og navnlig tog man nu fat paa at rydde ny Jord til Dyrkning i de store Skove. Her gik særlig Klostrene i Spidsen; adskillige af disse (Sorø, Esrom og Ebeltoft, Maribo og Næstved) er grundlagt midt i Skovene, og Klosteroptegnelser viser os mange Eksempler paa Skovrydning og paa, at Munke og Bisper før de andre Herremænd forstod, hvilken Rigdom Skoven gemte; at den, naar Træerne var fældede og Jorden brudt op, vilde kaste godt af sig med Landgilde til Skovens Ejer. Derfor sikrede Kirken og Herremændene sig i denne Tid Skovene, saa vidt det var dem muligt. *Sakso* har en Fortælling om, at Svend Tveskæg en af de Gange, han blev taget til Fange, maatte lade de fornemste Familier i Landet stille deres Børn som Gisler for Løsesummen. Og for nu at udfri disse Gisler, fortæller *Sakso* videre, maatte Kongen sælge de store Skove i Landet; de blev i Sjælland og Skaane købt af Landsbybønderne, men i Jylland af enkelte rige Slægter. Denne Forklaring er naturligvis frit opfundet af *Sakso*, men den giver os Underretning om, at Skovene i Jylland paa hans Tid, ved Aar 1200, faktisk var i Herremændenes Besiddelse; og fra en senere Tid kan man se, at saaledes var Forholdet i alt Fald Syd for Limfjorden. Og paa Øerne, hvor Landsbybønderne da endnu havde Hævd paa de store Skove, søgte netop i det 13. Aarh. særlig Kirken at erhverve dem. *Absalon* søger overalt at erhverve Skovene fra Bønderne eller Herremændene, og hans kære Munke i Sorø Kloster skulde af deres Strid om Suserup nok lære at følge samme Politik og hellere at sikre sig Skoven end Agerjorden. Provst *Tyge* i Roskilde havde arvet Suserup, der jo sikkert var et Nybrud, maaske af hans Fader, i den store Skovegn lige Nord for Tystrup Sø, Torpen

synes dengang at have bestaaet af en større Gaard, en Sædegaard, og en almindelig Bondegaard. Provst *Tyge* havde nu lovet Munkene i Sorø at give dem Halvdelen af sin Hovedlod efter sin Død; men Munkene, der engang havde faaet Kig paa Ejendommen, kunde daarligt vente og bevægede til Slut Provst *Tyge* ved Penge og Mageskifte med andre Ejendomme til allerede inden sin Død, engang omkring Aar 1210, at overdrage dem den store Gaard i Suserup med alt Tilliggende paa nær en Tredjedel, som han gav sin Søster i Medgift, da hun giftede sig med en Mand, der hed *Bjørn*. Munkene vilde nu paastaa, at det var kun en Tredjedel af den dertil hørende Skov, som Søsteren havde faaet, og ikke tillige den tilsvarende Tredjedel af Agerjorden i Suserup; idet de altsaa dengang mente, at det var bedre at holde paa Agerjorden end paa Skoven. Men da *Bjørn* nu ikke kunde sætte sine Krav igennem overfor Munkene, saa tog han selv fat i Skoven, hvor hans Ret ikke blev bestridt, han fældede en stor Del af Skoven, opdyrkede Jorden og skabte sig saaledes, siger Munkene med slet skjult Ærgrelse, en helt prægtig ny Ejendom, og der levede han selv og hans Efterkommere i mange Aar. Efter *Bjørns* Død gik saa hans Sønner fra denne nye Torp angrebsvis tilværks mod Munkene i Suserup, thi her, som overalt hvor Nybrud opstod, lod der sig let rejse Strid om Grænserne mellem den gamle By og den ny, om hvilke af de mellemliggende Skove, Moser og Overdrev, der tilhørte hver af dem, og idet de saaledes udefra trængte ind paa Munkene, genoptog de tillige Kravet om en Tredjedel af selve Suserups By-mark og Enge. Saa sluttede Munkene i 1254 Forlig; nu var det Grænserne i Skove og Overdrev, der blev fastslaaet til Fordel for Suserup og Munkene, til Gengæld indrømmede de, at *Bjørns* Sønner i alt, hvad der hørte til Suserup, havde en Tredjedel i Agerjord og Enge. Dog blev en Skov særligt tillagt Munkene, til Gengæld fik *Bjørns* Sønner i Suserup særlig tillagt tre

Agre med tilhørende Enge, nemlig, siger Sorø Gavebog, i Damsvang Agerhønsager, i Søvang Ørnebjergsager og i Vestervang Rydager. Heraf ser vi, at Suserup Bymark var delt i tre Vange, hver med sit Navn, og at altsaa Driftsmaaden, som vi maatte vente, var Trevangsbrug. Det var Mænd som *Bjørn* og hans Sønner, der i hin Tid gjorde Landet rigere ved deres Arbejde; og deres Gerning fortjener nok saa meget at mindes af Historien som deres, der gik paa Togt mod Vender eller Ester med *Absalon* og *Valdemar Sejr*.

Men, mine Herrer, ved disse sidste Ord rører jeg nu ved et Punkt, som det til Slut er mig af stor Vigtighed at faa Lov til at sige et Par Ord om i Aften og i dette høje Selskab. Vort Fædrelands Historie er i sin inderste Grund det danske Landbrugs Historie, næsten al den Politik, der har været her i Landet fra de ældste Tider til Dagen i Dag, har sine Rødder i den danske Jord. Danmarks Arbejde og Politik er, som jeg har søgt at give en Forestilling om i dette mit Foredrag, skabt af danske Landsbybønder og danske Herremænd — men det er ikke dem, der har skrevet Danmarks Historie. Deraf kommer det, at de almindelige Forestillinger om Danmarks Historie er saa milevidt fjernet fra det, der er det virkelige Grundlag for dansk Arbejde, saa ganske uden Forstaaelse for det, der til alle Tider har været det bevægende i dansk Politik. Men skulde det ikke høre til dette høje Selskabs Formaal at give Historikerne Mulighed for at naa til den rette Forstaaelse af og den rette Fremstilling af vort Fædrelands Historie? Jeg har her talt noget nedsættende om de syv Hundrede Aars Arbejde, hvorover det danske Landbrugs historiske Tid spænder, for at fremhæve Betydningen af de fjerne Tider, hvis Historie jeg her havde at fremstille, men disse syv Hundrede Aar har jo deres betydningsfulde Udvikling og er jo dog den Tid, hvori det danske Folk stadig har stræbt at komme til Kundskab om og vinde den rette Forstaaelse af selv. Hvorledes vil

dette være muligt, uden at Danmarks Landbrugshistorie først er skreven? Der er gjort enkelte gode Forarbejder dertil, *Falbe-Hansen* har skrevet sit fremragende Værk om Landboreformerne, *Brasch*, *Rasmussen* og *Jensen* har givet enkelte Godshistorier, *Henrik Pedersen* har af sit rige Materiale, Chr. V's Matrikel, givet Afhandlinger, der ved deres klare Overblik og dybe Indsigt hver især er en Nyvinding for vor Viden om dansk Landbrugshistorie. Men hvor meget mere kunde vi ikke naa til? Det er meget glædeligt, at det kgl. Landhusholdningsselskab har overdraget Udarbejdelsen af en almindelig Landbrugshistorie til Statskonsulent *K. Hansen*, men det er dog ikke alene en almindelig Skildring paa Basis af det hidtil kendte og behandlede, som vi trænger til, langt mere er det dybtgaaende Detailstudier, bygget op paa Arkivmateriale. Dette kan naas, om blot nogle af de danske Godsejere, hvis Godsarkiv endnu er i Behold, vilde tillade en Historiker at behandle det systematisk, alene ud fra Godsdriftens Synspunkt. Der er Historikere nok, der fra Godsarkiverne søger interessante personelle Oplysninger; det er ikke det, Godshistorikeren søger, han vil blot give Jordens, Godsdriftens Historie. Nationalmusæet og det danske Oldskriftselskab har sat et stort Forbillede til Efterligning, maatte der for den historiske Tid kunde skabes et lignende Samarbejde som det, det er lykkedes Oldskriftselskabet at gennemføre for den forhistoriske Tid. Paa Landbrugshistoriens Omraade bør Historieforskning og landbrugsteknisk Indsigt arbejde Haand i Haand, Historikere og Landbrugskandidater burde samarbejde. Maatte danske Godsarkiver blive stillet til Raadighed for saadanne forstaaende og fælles Efterforskninger, maatte det danske Landhusholdningsselskab se det som en af sine Opgaver at støtte de grundlæggende Forskninger i dansk Landbrugshistorie, uden hvilke vort fælles Fædrelands Historie aldrig kan tilfredsstillende fremstilles.

Foredraget var efterfulgt af følgende Diskussion:

Professor *O. H. Larsen*: Professor Arup nævnte i sit Foredrag, at Nomadebruget som særlig Driftsform aldrig har hørt hjemme her i Danmark. Taleren ønskede gerne at spørge, om dette ogsaa galdt for det øvrige Nordeuropa, for Tyskland f. Eks., og i saa Fald, hvor langt mod Syd. Endvidere nævnte Professor Arup, at det saakaldte Græsmarksbrug begyndte at vinde Udbredelse i Jylland i det 12. Aarhundrede; men da der som bekendt er mange Forfattere, navnlig Tyskere, der betegner Græsmarksbruget som en videre Udvikling af Nomadebruget, og da det sidste altsaa efter nye Undersøgelser aldrig har eksisteret i Jylland, vil jeg gerne tillade mig at spørge Foredragsholderen, hvorledes man herefter maa tænke sig Græsmarksbruget opstaaet, og hvorfra det er kommet til os.

Professor *Bøggild* vilde, næst at takke for det interessante Foredrag, gerne benytte Lejligheden til at faa oplyst, hvorledes det forholder sig med Betegnelsen Ager i Forhold til Kær og Eng. Man kalder f. Eks. i Vendsyssel Ager for »Børen«, siger at Køerne er paa »Børen« og taler om Børhø i Stedet for Agerhø.

Karl Jørgensen, Lyngby, vilde gerne spørge, om Professor Arup havde dannet sig en Anskuelse om, hvorledes Endelsen »løse« er opstaaet. Gennemgaende synes det som Beboelserne i gammel Tid har været ved Aaløbene. En stor Mængde af de ældste Bynavne ender paa »inge« og det angives, at disse Byer gerne ligger paa Snævringer nær Vandløb, hvor der ingen Skov findes. Kunde Ordet »løse« mulig staa i Forbindelse med, at Byer med denne Endelse er anlagt paa Lysninger i Skoven, og kunde det ikke tænkes, at meget stærke Storme kan have blæst Skoven om, og at man derefter har ryddet saadanne Pladser og bygget der.

At Oldtidens Stenøkser meget vel lod sig anvende til Fældning af Træer, er paavist af Kammerherre *N. F. B. Sche-sted*, der ved udelukkende Brug af gammelt Stenværktøj lod opføre et Bjælkehus i sin Have ved Broholm paa Fyn. Men det maa have kostet et uhyre Arbejde med disse Hjælpemidler at rydde en Boplads i Urskoven, og det ligger da nær at tænke sig, at Befolkningen foretrak at lægge sine første Rydninger, hvor Vinterstormen havde »gjort lyst« i Forvejen.

I Følge gamle tyske Optegnelser blev i 1135 de ni Tiendele af Tysklands Skove fældede af Stormen og den, som foretog en Rejse i de danske Skovegne efter Julestormen i 1902, kunde ikke undgaa at lægge Mærke til, hvor mange ikke planlagte Rydninger, der ved denne Lejlighed var bleven udført.

Det forekommer Forespørgeren ret sandsynligt, at saadanne naturlige »Lysninger« ofte maa være bleven opsøgte til Nyædling og at den Maade, hvorpaa de er fremkomne, maa have sat sine Spor i de ældste Bynavne.

Dr. *Bagger* havde det skuffet at høre, at Hjulploven først omkring det 15. Aarhundrede var bleven fremstillet ved Tegning her i Landet, og derimod langt tidligere i Tyskland. Der var jo dog i de senere Aar vendt en Del op og ned paa det, vi i sin Tid lærte i Skolen. Man er nu vist nogenlunde klar over, at den indogermanske Race har sin Oprindelse i Nord-europa og derfra har bredt sig ned mod Syd gennem Mellemeuropa, og at det omvendte ikke er Tilfældet. Som Fingrene i en Haand, eller som Straalerne i en Vifte træffes Sporene af Racens Vandringsveje ned gennem Mellemeuropa. At Straalerne samles som i et Punkt her oppe i Skandinavien, viser, at Vandringerne er udgaaet her oppe fra, thi hvad skulde vel have bevæget Vandringerne til fra alle Sider at strømme her op. Stednavne er vigtige Spor for Vandringerne, saaledes en Endelse som »lev«, der er almindelig for mange Bynavne her i Landet, svarer sikkert til den tyske Endelse »leben«, f. Eks. Aschersleben. Det vilde være interessant at faa Rede paa, om de Mennesker, som i sin Tid vandrede ud, ogsaa førte de Redskaber, de da benyttede, med sig.

Cand. pharm. *J. Lind*: Professor Arup havde omtalt Markens Rødder og Skovens Bær, men vi havde meget faa spiselige Bær her i Landet paa den Tid, og for saa vidt ogsaa Rødder. Der fandtes vel nok nogle Skovæbler, men de var saa sure, saa det nærmest var en Straf at skulle spise dem. Kvikrødder er ogsaa spiselige, men der har næppe været meget af Kvik den Gang, da den kræver en ret god Jord.

Professor *Arup*:

Det er den arkæologiske Forskning, der har paavist det ganske uholdbare i Tanken om, at der her i Nordeuropa forud for Agerbruget og den faste Bosættelse ligger en Nomadetid, og dette gælder saavel Tyskland som Danmark. Tanken om, at Græsmarksbruget skulde have sin Oprindelse fra Nomadelivet, er da ogsaa alene opstaaet, fordi man derved mente at kunne forklare den Skildring, Cæsar giver af Germanernes Agerbrug, hvor Stammen flytter om Aar efter Aar, og hvert Aar dyrker ny Jord op. Man havde betegnet den af Cæsar skildrede Driftsform som »extensivt Græsmarksbrug«, og deri villet se en Overgangsform mellem Nomadelivet og det Græsmarksbrug, vi kender. Men det har dog altid været meget vanskeligt at forlige Cæsars Skildring med Tacitus, og efter at

Arkæologien har rokket saa stærkt ved den, synes den nyeste tyske Forskning tilbøjelig til at mene, at Cæsars Skildring overhovedet ikke gælder Germanernes Agerbrug under regelmæssige Forhold, men alene det Agerbrug, der drevs af den militært organiserede Germanerstamme paa Vandring. Græsmarksbruget maa da tænkes opstaaet som en videre Udvikling af det oprindelige Alsædsbrug.

Taleren beklagede ikke at kunne give Oplysning om den af Professor Bøggild fremdragne særlige vendsysselske Betegnelse for Ageren »Børen«.

Tydningen af Landsbynavnene stiller os over mange Vanskeligheder; men man maatte særlig advare imod at drage for hastige og vidtgaaende Slutninger om Stammeslægtskab og Stammevandring paa Grundlag af Landsbynavnenes Endelser, som om hver germansk Stamme i den Henseende havde haft sin særlige Navneskik. I saa Fald vilde allerede Endelsen »løse« give os en Nød at knække; den forekommer nemlig saa at sige ikke i Jylland, der kun har et »Hvalløse«, men er jo meget almindelig paa Øerne. Sikrest var det at fortolke Endelserne som Betegnelser for Naturforhold eller almenmenneskelige Forhold. »løse« betegner saaledes vistnok »Engdrag«, hermed passer det, at Forledet ofte er Navnet paa en Plante, Vandløse er saaledes oprindelig »Kvan-løse« d. v. s. Angelicaengene. Det er rigtigt, som af Dr. Bagger nævnt, at det danske »lev« svarer til det thüringske »leben«, men det vilde sikkert være for dristigt deraf at slutte til Vandring fra Danmark til Thüringen eller omvendt. Endelsen »inge« anføres ofte som Bevis for, at Landsbyen er begyndt som Slægtslandsby i Lighed med hvad der er Tilfældet i slaviske Lande, saa at Ravning skulde betyde »Ravns Efterkommere«. Men bortset fra, at »inge« ofte er et forvansket »enge«, er der herimod at indvende, at man ikke senere finder noget Spor af, at netop de i Landsbyen samboende nogensinde er blevet opfattet som beslægtede. Derfor har man søgt en anden og formentlig rigtigere Forklaring af denne Endelse deri, at ligesom Skaaning er en Mand fra Skaane, er Bjerring en Mand, der bor paa Bakkerne, Hedinge Navnet paa deres By, der bor paa Heden. Om Hjulploven havde Taleren sagt, at Afbildninger af den vel først forekom i Danmark i det 15. Aarh., men som Bevis for dens Anvendelse kom Afbildningerne ikke i Betragtning, herfor var som af Taleren fremhævet det afgørende Bevis Landsbymarkens Inddeling i Agre, en Markdeling, der efter Talerens Formening var netop ligesaa gammel som Landsbyerne selv. Der staar Strid om, hvorvidt

Hjulploven er af keltisk eller germansk Oprindelse, men hvad Danmark angaar, saa har vi sikkert for Hjulplovens Vedkommende som i alle andre Forhold dengang været de modtagende, ikke de afgivende.

Det er givet, at »Samlernes« Kost ikke har været rigelig eller særlig velsmagende. De har heller næppe haft Mulighed for at være kræse, men har maattet tage alt med, og deres Samlervirksomhed har sikkert ogsaa været udøvet rent instinktmæssigt, uden nogen større Vælgen og Vragen mellem brugeligt og ubrugeligt; saaledes som Joh. V. Jensen saa smukt og sikkert rigtigt har skildret Samlerinstinktet i Fremstillingen af »Moas Vaner« i »Bræen«.

Professor *Westermann*: Landhusholdningsselskabet har længe ønsket at tilvejebringe en lidt nærmere Forbindelse mellem de historiske Oplysninger, der foreligger for Offentligheden om vort ældste Jordbrug, og de Slutninger, man har draget herom paa Grundlag af arkæologiske Fund.

Selskabet har derfor henvendt sig til forskellige Videnskabsmænd, om hvem man formodede, at de ved deres Forskning var stødt paa Oplysninger af Betydning for denne Sag, men vore Bestræbelser var forgæves, indtil Hr. Professor Arup efter Anmodning viste Selskabet den Velvillie at give Løfte om at behandle Emnet i et Foredrag her.

Dette Foredrag har vi nu hørt, og jeg er vis paa, at alle med største Interesse har lyttet til Professorens fortræffelige Redegørelse, der jo baade bragte nye Ting frem for Dagen og belyste allerede kendte Forhold paa en ny Maade.

Jeg tillader mig paa Selskabets Vegne at bringe Professorens vor bedste Tak for det interessante Foredrag, der danner en saa smuk Afslutning paa de Møder, der i Vinterens Løb er afholdt her i Selskabet.

Statskonsulenternes Indberetninger for Aaret 1915.

II.

Beretning fra Statskonsulent Axel Appel.

Om min Virksomhed som Statskonsulent i Husdyrbrug i 1915 fremsendes hermed en meget kortfattet Beretning, idet jeg i øvrigt tillader mig at henvise til Artiklen i nærværende Tidsskrift, Hefte 7, i hvilket jeg har gjort Husdyrbruget i 1915, med særligt Henblik paa Kvægavlen, til Genstand for en ret udførlig Omtale.

Stambogførelsen. Foranlediget ved at min mangeaarige Medarbejder ved Stambogførelsen over Tyre af jydsk Race, Konsulent *S. P. Petersen*, døde i April 1915, har jeg, paa Opfordring af Foreningen af jydsk Landboforeninger, alene overtaget Forfatterskabet af 23. Bind af Stambog over Tyre af jydsk Race, der udkom i Efteraaret 1915 og omfattede 53 Tyre, fra Nr. 2019—2071. Paa Fædrene Side kan Afstamningen for de 51 af de 53 optagne Tyre føres tilbage til Stambogstyre og 37 er Sønner af Stambogstyre. Det er stadig de gamle Tyreslægter, der er førende, saaledes Elkjær-Slægten med 13 Tyre, hvoraf de 8 alene gennem Stautrup-Grenen, samt Hanneruptyrene, Assistent-slægten og Cæsartyrene. For samtlige i 23. Bind optagne Tyre foreligger Oplysninger om de paagældende Tyremødres Ydelse af Mælk og Smør,

hvilken Ydelse endnu er højst forskellig, fra udmærket til ret ordinær, men dog gennemsnitlig over 150 kg Smør.

I Foraaret 1915 har jeg fuldført den i Efteraaret 1914 paabegyndte Udarbejdelse af 4. Bind af Stambog over Tyre af Korthornsrace, fra Nr. 248—320, rigt illustreret med gennemgaaende gode Billeder.

Det kan bemærkes, at Brugen af det i Stambøgerne nedlagte rige Oplysningsmateriale over de optagne Avlsdyr giver sig gennemgaaende betydeligt større Udslag blandt Korthornsopdrætterne end hos Opdrætterne af jydsk Kvæg, skønt her var Anledningen ingenlunde mindre, tværtimod. Interessen er dog nok stigende for Benyttelsen af det Hjælpemiddel i Avlens Tjeneste, som Stambogførelsen er. Alt i alt har Udarbejdelsen af de ovennævnte to Stambogsbind krævet en ikke ubetydelig Del af min Tid.

For Dyrskuevirksomhedens Vedkommende har Aaret 1915 været ganske abnormt. Grundet paa den stærke Udbredelse af Mund- og Klovesyge blev der kun afholdt et meget begrænset Antal Kvægskuer i Jylland og ingen paa Øerne. Dette Forhold har i høj Grad vanskeliggjort Overblikket over Aarets Udvikling paa Kvæg- og Faareavlens Omraade, samt voldt betydelig Gêne for Avlsledelsen og Omsætningen af Avlsdyr. — En Del Statstyreskuer blev dog afholdt, saaledes i Viborg og Ringkøbing Amter til sædvanlig Tid, medens Stadstyreskuerne i Randers- og Thisted Amter først fandt Sted i September og for Randers Amt i Oktober, hvilke Skuer jeg alle overværede. Endvidere overværede jeg Landboforenings-Kvægskuer i Randers og Viborg, samt et Hesteskue i Aarhus.

Da Foreningen af jyske Landboforeningers Ungskue paa Grund af Mund- og Klovesyge ikke omfattede klovbærende Dyr, tilbød Foreningen gennem et Udvalg at lade foretage en Bedømmelse af de til Ungskuet indmeldte Tyre mod en vis Afgift, og paa dette Tilbud indkom der Begæring om Hjemmebedømmelse af 127

Tyre. Foreningens Husdyrudvalg havde nedsat et tre Mands Udvalg til at foretage den paagældende Bedømmelse, for hvilket jeg havde den Ære at være Formand, og Foreningen udrustede Udvalget med Bil og justitsministeriel Tilladelse til med denne at færdes paa alle Biveje, og herved blev det muligt for det paagældende Udvalg i Løbet af 12 Dage at foretage en Bedømmelse af samtlige 127 Tyre, der stod spredt over det ganske Jylland, omtrent fra Skagen til Esbjerg og fra Kolding til Thisted. — Endvidere deltog jeg i flere Afkomsskuer i Aarhus Amt samt overværede Hjemmebedømmelse af en Del Statsskue i Aalborg Amt. — Det paatænkte Fedeskue i 1915 blev ikke til noget paa Grund af Krigssituationen.

Vedrørende Kvægavl- og Kontrolforeningsarbejdet i 1915, i hvilket jeg paa forskellige Maader har deltaget gennem disse Foreningers Organisationer, henvises til min Artikel om Husdyrbruget i 1915 i 7. Hefte af »T. f. L.«. Ogsaa i det forløbne Aar har jeg haft et omfattende Samarbejde med Foreningen af jyske Landforeninger paa adskillige Omraader. Den to-aarige Konkurrence mellem hele Kvæghold i Aalborg Amt afsluttedes til 1. Maj 1915. Som Bedømmelsesudvalgets Formand har jeg haft Hovedarbejdet ved Affattelsen af den om denne Konkurrence afgivne Beretning.

Stillingen paa Kvæg- og Faareavlens Omraade, der jo har været stærkt præget af Krigssituationen, er ogsaa gjort til Genstand for Behandling i min Afhandling om Husdyrbruget i 1915, hvortil jeg henviser.

Spørgsmaalet om Landbrugets Regnskabsførelse har i stigende Grad været drøftet. De i Jylland og paa Samsø oprettede Regnskabsforeninger har fortsat Arbejdet med delvis forøget Tilslutning og som det synes med voksende Interesse. Foreningen af jyske Landboforeningers Regnskabsudvalg har ogsaa i 1915 ladet afholde Kursus i Landbrugsbogføring,

denne Gang paa Malling Landbrugsskole, hvilket Kursus var meget godt besøgt.

Min Foredragsvirksomhed har ogsaa i 1915 været af betydelig Omfang. Gennemgaaende er Foredragsmøderne bedre besøgt end for en Del Aar tilbage, men i øvrigt er Tilslutningen højst forskellig under de forskellige lokale Forhold. Det gode, praktiske Greb paa hele Arrangementet af disse Foredragsmøder har en Del Landboforeninger fuldt tilegnet sig. Andre savner det ganske! Og saadan vil det vedblive at være.

Jeg har som tidligere deltaget i et meget stort Antal Møder, dels indenfor Foreningen af jydsk Landboforeninger, dens Husdyrudvalg, Regnskabsudvalg og Udvalget for Tilsyn med Kvægbesætninger, dels i Landhusholdningsselskabets Udvalgsmøder for Regnskabsføring og for Gedeavlens Fremme; endvidere har jeg deltaget i Statsdyrskuekommissionens Møder, Delegeretmøderne i Aarhus, Odense og København, de jydsk Mejeri-foreningers Delegeretmøde og Dansk Mejeri-forenings Delegeretmøde i Aarhus, samt i Aarsmøder for Organisationer af Kvægavls- og Kontrolforeninger. Tilvejebringelsen af Enighed om en ensartet dansk Foderenhedsberegning i Kontrolforeningerne har krævet adskillige Møder.

Fra Landbrugsministeriet og Landhusholdningsselskabet har jeg haft en Del Sager til Erklæring og Betænkning i lignende Omfang som tidligere.

Min litterære Virksomhed ud over Stambogsarbejdet har dels været større Afhandlinger om Husdyrbruget til Tidsskrifter og landøkonomiske Ugeblade, dels mindre Artikler til Dagspressen.

Beretning fra Statskonsulent Anton Christensen.

Virksomheden er i det væsentligste foregaaet paa samme Maade som i de foregaaende Aar. Skønt Spørgs-

maalene kan spænde over alle mekaniske Hjælpemidler, er der dog enkelte Maskiner, som at dømme efter Spørgsmaalenes Indhold i særlig Grad har interesseret Landmændene; dette gælder f. Eks. om Røe- og Kartoffeldyrkningsredskaber, Selvrensere og Motorpløve.

Som det kan ventes, stammer de fleste Forespørgsler fra Landmænd, der ønsker Vejledning i Anledning af forestaaende Nyanskaffelser, samt fra Fabrikanter og Handlende, som søger Oplysning om udenlandske Maskiner.

Opfindere giver et særligt trofast Klientel; at dømme efter deres sikre Tro paa Opfindelsens Ufejlbarehed, hører de til dem, der ikke har Lægedom behov; ofte søger de mig heller ikke udelukkende for at faa maskinteknisk Vejledning, men ogsaa i Haab om at faa Anvisning paa økonomisk Hjælp til at gennemføre deres Planer. De fleste Opfindere er nemlig rige paa Idéer, men fattige paa Mønt. Det vilde være ønskeligt, om der eksisterede et Fond, hvorfra der kunde faas Midler til at hjælpe enkelte fattige Opfindere over Begynder-Vanskelighederne til Realisation af fornuftige Idéer. Det maa jo erindres, at Nutidens imponerende Maskinteknik er Summen og Resultaterne af samlede Forsøg, spredte Opfindelser og smaa Fremskridt.

Af Meddelelser fra Statens Redskabsprøver er i det forløbne Aar udsendt 3. Beretning, der handler om Prøven med Foderkogere, som afholdtes i Vinteren 1914—15.

I det forløbne Aar er afholdt Hovedprøver med Kartoffellæggere og Roedyrkningsredskaber for det mindre Landbrug. Resultaterne af disse Hovedprøver er meddelte henholdsvis i 4., 6. og 7. Beretning fra Statens Redskabsudvalg. Desuden er der afholdt nogle Enkelt- og Nyhedsprøver, om hvilke der er gjort Rede i 5. Beretning.

En ny dansk Kartoffeloptager fra Samsø har interesseret mange større Kartoffelavlere. Nyhedsudvalget

har haft Lejlighed til at prøve Maskinen; Resultaterne af Prøven fremkommer i 8. Beretning fra Statens Redskabsudvalg; i samme Beretning findes Meddelelse om Undersøgelser vedrørende en Afsvampningsmaskine af svensk Fabrikat.

Desuden er der foretaget Observationer vedrørende Motorplove og Maskiner til Frøtærskning.

Som i tidligere Aar har jeg bistaaet ved enkelte Maskinfremvisninger arrangerede af Landboforeninger og i nogle Tilfælde givet forklarende Vejledning paa Stedet samt holdt enkelte Foredrag og deltaget i flere Landbomøder.

Af 148 Rejsedage er ca. de to Trediedele medgaaet til Forberedelse af og Deltagelse i Redskabsprøver.

